

Een eerste wetenschappelijk project: “Van Adath Jeschurun naar Adath Jesjoeroen.”

Het project is bedoeld om te komen tot inzicht in de ontwikkelingen in het [religieuze] Jodendom in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw en de plaats van deze ontwikkelingen binnen het algemene Nederlandse cultuurpatroon in wisselwerking met het Europees Joodse cultuurpatroon.

De naam van het project verwijst symbolisch naar de periode tussen – enerzijds – de ‘verlichte’ Joodse gemeente ‘Adath Jeschurun’, die zich in Nederland van 1797-1808 van de oorspronkelijke Asjkenazische (Hoogduitse) gemeente had afgescheiden, maar daar – van overheidswege gedwongen – weer mee werd verenigd en – anderzijds – de in 1965 in Arnhem opgerichte Liberaal Joodse Gemeente met diezelfde naam, maar nu modern geschreven als ‘Adath Jesjoeroen’. Deze Arnhemse gemeente hoorde bij het in 1931 opgerichte Verbond van Liberaal Religieuze Joden in Nederland. Tussen die twee verlichte gemeenten met dezelfde naam, had in de negentiende en begin twintigste eeuw een derde Joodse gemeente grote invloed op het Nederlandse Jodendom met eveneens de naam ‘Adass Jeschurun’. Dat was de neo-orthodoxe gemeente van rabbijn dr. Samson Raphaël Hirsch in Frankfurt am Main, die tot in de jaren 1930 het gezicht van de Nederlands Joodse orthodoxie wist te bepalen en zich juist zeer sterk heeft verzet tegen iedere neiging tot Reform of Liberaal Jodendom.

Toelichting:

Over de Joden in Nederland is al veel geschreven. Joden vormen een onlosmakelijk onderdeel van het Nederlandse cultuurpatroon. Er is in de meeste studies dan ook vooral gekeken naar hun aanpassing daaraan, terwijl die studies tevens een antwoord waren op de binnen het algemene Nederlandse cultuurpatroon gegroeide belangstelling voor Joden en Jodendom. Beschrijvingen van het Jodendom en de geschiedenis van de Joden in Nederland concentreerden zich onder andere op algemene beschrijvingen van Joodse gebruiken en feestdagen; het Joodse leven in kleine en grotere steden; de sociaal-economische plaats die Joden innamen; hun integratie en acculturatie ten opzichte van de niet-Joodse omgeving; hun bijdrage aan de Nederlandse samenleving en cultuur; de Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog en de moeilijke wederopbouw van de gedecimeerde Joodse gemeenschap daarna.¹ In die veelheid aan studies en boeken bestaat echter ook een opvallende lacune en dat is een studie naar de interne ontwikkelingen van het Nederlandse Jodendom als religieuze stroming.

Binnen de twee grote christelijke stromingen in Nederland, het katholicisme en protestantisme, vonden allerlei interne conflicten en veranderingen plaats, die

---

¹ Zie de twee bekendste overzichtswerken: Blom, J.C.H., Fuks-Mansfeld, R.G. en Schöffner, I. (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 1995); Michman, J., Beem, H. en Michman, D., *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Amsterdam 1999).

uitgebreid zijn beschreven en een vanzelfsprekend onderdeel zijn geworden van het Nederlands cultuurgood.² Het gaat daarbij onder andere om vrijzinnige en orthodoxe afscheidingen, de invloed van de Verlichting en het Piëtisme uitmondend in het Reveil, steeds weer optredende kerkelijke afsplitsingen, overheidsinmenging en het afnemen daarvan, de schoolstrijd, verzuiling, kortom een gistend en boeiend geheel. Daarbij is ook de Europese context niet vergeten: Wat gebeurde er in buurlanden en watvoor invloed had dat in Nederland?

Ondanks de grote belangstelling voor de geschiedenis van de Joden in Nederland is een coherente beschrijving van soortgelijke of juist afwijkende interne ontwikkelingen in het Jodendom als religieuze stroming achterwege gebleven. Het is de bedoeling om met het voorgestelde project ‘Van Adath Jeschurun naar Adath Jesjoeroen’ een stevige eerste stap te zetten naar een diepgaande beschrijving van dit deel van het Nederlands Joodse cultuurgood op dezelfde manier als waarop dat voor de christelijke stromingen door de jaren heen – en op vanzelfsprekende wijze – al is gedaan. Waarom de Joodse gemeenschap tot nu toe niet aan een dergelijke beschrijving toekwam is ongetwijfeld onderdeel van het verhaal zelf.

Doelgroep:

Het eindresultaat van het onderzoeksproject zal bestaan uit een goed leesbaar Engelstalig manuscript, dat als boek zal worden uitgegeven door HUC-Press (HUC=Hebrew Union College) in de Verenigde Staten. Het onderzoeksproject heeft dan ook een brede doelgroep van in feite alle in dit onderwerp geïnteresseerde Nederlanders, die een zodanige opleiding hebben, dat zij in staat zijn een boek te lezen in niet te moeilijk Engels. Gezien de belangstelling die er in Nederland is voor Joden en Jodendom, gaat het om een niet geringe hoeveelheid mensen. Daarnaast zal het project de aandacht trekken in het buitenland.

Wat Nederland betreft is er bovendien naast dat bredere publiek ook nog een bijzondere specifieke kleine doelgroep, die zich bevindt binnen de Joodse gemeenschap zelf. Immers, de kennis van het verleden, die tijdens dit onderzoeksproject wordt opgedaan, zal voor de huidige geestelijke, culturele en bestuurlijke leiders van de Joodse gemeenschap ook een belangrijke basis kunnen vormen voor een verder bewaren van het eigen Nederlands Joodse cultuurgood, dat helaas maar al te vaak niet langer meer wordt onderscheiden van nieuwe en soms overwelmende invloeden van buitenaf en daardoor dreigt te verdwijnen zonder dat het is beschreven. De kleine Joodse gemeenschap, die Nederland vandaag heeft, bevindt zich na de Sjoa nog altijd in een proces van wederopbouw. Met de via dit project verworven kennis zullen de beleidsmakers, die voor die wederopbouw reeds een achttal jaren gebruik kunnen maken van de resultaten van een modern sociaaldemografisch onderzoek³, ook veel bewuster kunnen meewerken aan het eigen cultuurbehoud in **inhoudelijke** zin.

---

² Zie voor een overzicht: Selderhuis, H.J. (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006).

³ Solinge, H. van en Vries, M. de (red.), *De Joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom* (Amsterdam 2001).

Het project is te zien als een:

1. inhoudelijke aanvulling op het sociaaldemografisch onderzoek anno 2000. [Inhoudelijk = op het terrein van het Joods geestelijk leven in Nederland].
2. verdieping van en aanvulling op het LJG-jubileumboek uitgegeven in 2006.⁴

Ad 1. Het sociaaldemografisch onderzoek anno 2000 was als het ware een momentopname van de bestaande Joodse gemeenschap. De nu beoogde inhoudelijke aanvulling gaat over de historische ontwikkelingen binnen het Nederlandse Jodendom, die aan dat moment vooraf zijn gegaan. De wortels van verschijnselen in het heden zijn terug te vinden in het verleden. Er wordt gestreefd naar het geven van inzicht in de karakteristieken van het Nederlandse Jodendom over een veel langere periode, zodat de beleidsbepalers in de Joodse gemeenschap van nu de oorsprong van bepaalde verschijnselen kunnen begrijpen en lange-termijn ontwikkelingen kunnen ontwaren. Een dergelijk inzicht is van groot belang bij het bepalen van het beleid voor de toekomst.

Ad 2. Het LJG-jubileumboek was een gelegenheidsuitgave zonder diepgaande analyses. In de in dat boek beschreven periode van 1931-2006 zijn bovendien door gebrek aan tijd lacunes ontstaan. In het nieuwe boek, dat een veel ruimere periode gaat beslaan, zullen die lacunes worden weggewerkt en zal de aandacht meer komen te liggen bij de ontwikkelingen binnen de totale Joodse gemeenschap, zowel orthodox als liberaal-religieus.

Studentenprojecten:

Tijdens het onderzoek zullen studenten van de rabbijnopleiding aan het Levisson Instituut via deelonderzoeken actief bij dit project betrokken kunnen worden als zij daar belangstelling voor hebben. Zij kunnen deze deelonderzoeken gebruiken als afstudeerscripties. Zij krijgen hiervoor deskundige begeleiding van de kant van het Levisson Instituut. Gekozen wordt voor onderwerpen waarbinnen de studenten zowel inzicht moeten tonen in de historische ontwikkeling van het Jodendom in Nederland als in de meer specifieke vaardigheden voor rabbijnen, zoals de ontwikkeling van de liturgie en kennis van het Hebreeuws. De resultaten van deze deelonderzoeken komen henzelf ten goede in de vorm van een goed begeleid en interessant afstudeeronderwerp. Zij komen echter tevens het project ten goede, omdat de resultaten van hun bevindingen daarin kunnen worden verwerkt.

Keuze voor het Engels voor de primaire uitgave:

De taal van het uiteindelijke boek, dat zal worden uitgegeven door HUC-Press [HUC=Hebrew Union College] in de Verenigde Staten, zal Engels zijn, omdat het onderwerp ook van belang is voor studenten, docenten en leidinggevende personen in andere landen. De geïnteresseerde doelgroepen in Nederland zullen met die taal geen moeite hebben, terwijl het boek in de bredere context van Europa, Israël en de

---

⁴ Brasz, C. (red.), *In de tenten van Jaäkov: Impressies van 75 jaar Progressief Jodendom in Nederland 1931-2006* (Amsterdam/Jeruzalem 2006).

Verenigde Staten aan de Joodse gemeenschap van Nederland een andere en nieuwe uitstraling geeft. Het laat zien dat Nederland ook als Joodse gemeenschap internationaal weer op de kaart staat en maakt het mogelijk onze Joodse gemeenschap internationaal onder de aandacht te brengen en vanuit een groeiend zelfbewustzijn contacten met geestverwanten en stromingen in het buitenland verder te ontwikkelen. Van dit soort contacten zal ongetwijfeld een verdere stimulans uitgaan in de zin van cultuurbehoud en ontwikkeling van de eigen Joodse gemeenschap.

Wij willen er op wijzen, dat in een eerder stadium [sinds 1980] een soortgelijke overschakeling naar het Engels reeds heeft plaatsgevonden in de academische wereld. Als voorbeelden noemen wij:

1. de Engelstalige symposia en proceedings van de KNAW-Commissie voor de Geschiedenis en Cultuur van de Joden in Nederland enerzijds en het Jeruzalemse Center for Research on Dutch Jewry aan de Hebrew University anderzijds;
2. de Engelstalige symposia en proceedings over 'Jewish and Christian Perspectives', een internationaal samenwerkingsverband tussen de Bar-Ilan universiteit in Ramat Gan, het Schechter Institute of Jewish Studies in Jeruzalem, de Universiteit van Tilburg en de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht.
3. de inhoud van het wetenschappelijke tijdschrift [nu jaarboek] *Studia Rosenthaliana, Journal of the History, Culture and Heritage of the Jews in the Netherlands*, dat in de tweede helft van de jaren 1990 overschakelde van overwegend Nederlands naar uitsluitend Engelstalig;
4. de uitgave in 2002 in Oxford van het handboek *The History of the Jews in the Netherlands* van J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner (eds.).

Er zijn ook plannen gemaakt voor een tweede, mogelijk iets gepopulariseerde uitgave in het Nederlands. Deze moeten echter nog verder worden uitgewerkt en vastgelegd.

Opzet:

Het project begint bij de Emancipatie van de Joden in de Franse tijd met een beschrijving en beoordeling van de toen opgerichte 'Neie Kille' Adath Jeschurun (1797 - 1808), waarin verlichte Joden zich verenigden buiten de gevestigde orthodoxe Hoogduitse 'Alte Kille'. Nadat zij zich – gedwongen door de overheid – in 1808 weer met de orthodoxe hoofdstroom verenigden, vond in Nederland gedurende de hele negentiende eeuw en tot in de twintigste (tot 1931) geen enkele afscheiding in vrijzinnige richting meer plaats. Alle pogingen daartoe mislukten en daarmee onderscheidt Nederland zich van de meeste andere Europese landen. In hoeverre was er sprake van een typisch Nederlands-Joods cultuurpatroon?

Via een beschrijving van de negentiende eeuwse ontwikkelingen binnen de orthodoxie in Nederland, de tijdelijke afscheidingen in ultra-orthodoxe richting en tevens de oorzaken van mislukking van diverse pogingen tot de oprichting van een reform-richting wordt de tot standkoming [in de periode 1860-1870] en de verdere

ontwikkeling beschreven van de ‘moderne’ Joodse gemeenschap met een Nederlands Israëlietisch en een Portugees Israëlietisch Kerkgenootschap en vanaf 1931 ook uiteindelijk een Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland.

In die beschrijving komen onder andere de volgende deelonderwerpen aan de orde:

- a. De rol van de Haagse en Amsterdamse ultra-orthodoxe gebroeders Zvi, Jacob en Akiba Lehren in de Joodse gemeenschap in Nederland en de rol van de zich aan de andere kant van de Duitse grens bevindende neo-orthodoxe rabbijn dr. Samson Raphaël Hirsch;
- b. De betekenis van de rector van het orthodoxe rabbijnseminarium en opperrabbijn dr. J.H. Dünner;
- c. De verschillende invloeden vanuit Duitsland en andere landen gedurende de negentiende en het begin van de twintigste eeuw;
- d. De gevolgen van de sociaal-economische toestand van de Nederlandse Joden voor het karakter van hun religieuze ontwikkeling;
- e. De plaats van de Joden binnen de spanningen tussen politiek-liberaal gezinde Nederlanders en de protestants-christelijke en katholieke groeperingen;
- f. Parallele of juist afwijkende ontwikkelingen in vergelijking met de Nederlandse christelijke kerken;
- g. De moderniserende invloed op het tot 1931 uitsluitend orthodox gebleven Nederlandse Jodendom van onder andere het opkomende socialisme, het zionisme, de zich snel uitbreidende mogelijkheden tot communicatie en verkeer, de invoering van het algemeen kiesrecht en de vrouwenemancipatie.
- h. De Joodse gemeenschap in de Tweede Wereldoorlog en de sociaaldemo-grafische en levensbeschouwelijke gevolgen van de Sjoa;
- i. De pogingen tot wederopbouw en de veranderingen die de na-oorlogse gemeenschap onderging onder invloed van ontwikkelingen binnen en buiten Nederland.
- j.

Het boek zal dus niet alleen inzicht geven in de ontwikkeling naar Liberaal/Progressief Jodendom in Nederland zoals dat in het LJG-jubileumboek is gedaan, maar ook in de achtergrond van waaruit die ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Die achtergrond bestond uit het samenspel en vaak ook tegenspel tussen de Emancipatie en – gedeeltelijk van overheidswege afgedwongen – aanpassing binnen de Nederlandse samenleving enerzijds en de behoudende krachten binnen de orthodox-Joodse gemeenschap anderzijds.

Onderzoeker en auteur:

Chaya Brasz, historicus. Zij studeerde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem en specialiseerde zich in de geschiedenis van de Joden in Nederland. Zij was zestien jaar werkzaam op het Center for Research on Dutch Jewry aan de Hebreeuwse Universiteit, waarvan negen jaar als directeur. Sinds 2003 werkt zij als onafhankelijk onderzoeker en publicist. Zij schreef reeds tussen juli 2005 en september 2006 het jubileumboek voor het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland (tegenwoordig: Nederlands Verbond voor Progressief Jodendom). Ze beëindigde dat project binnen de vastgestelde periode en geheel volgens de

gemaakte afspraken wat betreft kwaliteit, budget, omvang en uitgave van het boek. Zij heeft uitgebreide onderzoekservaring, voldoet aan de eisen die er aan een onderzoek als dit moeten worden gesteld, heeft inzicht in en kennis van het onderwerp.

Academische begeleidingscommissie:

Prof. dr. Wout J. van Bekkum, hoogleraar talen en culturen van het Midden-Oosten aan de Rijksuniversiteit van Groningen. Voormalig hoogleraar Jodendom aan de Universiteit van Amsterdam. Gespecialiseerd in Hebreeuws, Jodendom en de moderne Joodse geschiedenis van Europa. Lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW).

Prof. dr. J.C.H. (Hans) Blom, historicus, hoogleraar (emeritus sinds 2007) in de Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, lid van de KNAW en voormalig lid van de KNAW-Commissie voor de Cultuur en Geschiedenis van de Joden in Nederland. Tot 2007 directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).

Rabbin David Lilienthal, decaan van het Levisson Instituut. Emeritus rabbijn van de Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam en voorzitter van het Europese Beth Din (rabbinale rechtbank).

Prof. dr. Reinier Munk, Hoogleraar Geschiedenis van de Moderne wijsbegeerte en Moderne Joodse Wijsbegeerte, Faculteit der Wijsbegeerte, Vrije Universiteit Amsterdam

Prof. dr. Irene Zwiép, hoogleraar en hoofd van de Leerstoelgroep Hebreeuwse, Aramese en Syrische talen en culturen aan de Universiteit van Amsterdam. Gespecialiseerd in Middeleeuws-Joodse taal filosofie en de geschiedenis van het Joodse intellectuele denken in de (vroeg-)moderne tijd. Voorzitter Academische Commissie Levisson Instituut.

Financiering van het onderzoek:

Belangrijke subsidies voor het onderzoek en het tot stand komen van een manuscript zijn toegezegd door het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Stichting Collectieve Marorgelden Nederland (COM) en enkele andere stichtingen.

Van de American Jewish Archives in Cincinnati is een bescheiden fellowship ontvangen voor het bezoek van de onderzoeker aldaar.

De uitgave van het boek (circa 500 bladzijden met illustraties) en alle daaraan verbonden kosten –na het voltooiën van het manuscript- komen ten laste van de Hebrew Union College Press, Cincinnati.

Het Levisson Instituut levert ook een bescheiden eigen bijdrage aan dit project.